

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/70-75>

Fəxriyyə Cəfərova

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Naxçıvan, Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

ceferova.fexriyye@mail.ru

Birinci Türkoloji Qurultay və onun tarixi əhəmiyyəti

Xülasə

XX əsrin əvvəllərində türk xalqları arasında milli özünüdərk prosesinin güclənməsi və mədəni birlik ideyalarının aktuallaşması Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsinə zəmin yaratmışdır. 1926-cı ildə Bakı şəhərində təşkil olunan bu beynəlxalq elmi tədbir türkologiya elminin formalaşması və inkişafında mühüm mərhələ kimi tarixə düşmüşdür. Qurultay türk dillərinin tarixi, leksik-morfoloji quruluşu, dialektoloji xüsusiyyətləri, yazı sistemi və ədəbi dil problemlərinin elmi əsaslarla müzakirə edildiyi ilk genişmiqyaslı forum olmuşdur. Qurultayda müxtəlif ölkələrdən olan alim və ziyalıların iştirakı türk dünyasının elmi potensialının bir mərkəzdə toplanmasına şərait yaratmışdır. Müzakirələrin əsas mövzuları əlifba islahatı, orfoqrafiya, terminologiya, tədris metodikası, ortaq ədəbi dil məsələləri və türk dillərinin qarşılıqlı əlaqələri ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə ərəb qrafikalı əlifbanın latın qrafikalı əlifba ilə əvəz edilməsi ideyası geniş dəstək qazanmış və bu istiqamətdə qəbul edilən qərarlar sonrakı illərdə türk xalqları arasında yazı və təhsil sahəsində aparılan islahatların əsasını təşkil etmişdir. Birinci Türkoloji Qurultay təkcə dilçilik hadisəsi deyil, eyni zamanda türk xalqları arasında mədəni inteqrasiya, elmi əməkdaşlıq və ortaq kimlik düşüncəsinin formalaşmasına təsir göstərən mühüm tarixi mərhələdir. Qurultayın irəli sürdüyü ideyalar müasir dövrdə də türk dünyasında dil və mədəniyyət sahəsində aparılan inteqrasiya prosesləri üçün əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Məqalədə də məhz bu kimi məsələlərin şərhli yer almışdır.

Açar sözlər: Türkoloji Qurultay, əlifba islahatı, ortaq ədəbi dil məsələləri, mədəni inteqrasiya

Fakhriyya Jafarova

Nakhchivan Teachers' Institute

Doctor of Philosophy in Philology

Nakhchivan, Azerbaijan

<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

ceferova.fexriyye@mail.ru

The First Turkological Congress and its History Importance

Abstract

XX century at the beginning Turkish strengthening the process of national self-awareness among the peoples and ideas of cultural unity actualization of the First Turkological Congress to be held ground created in 1926. in Baku in this international event scientific event Turkology important in the formation and development of science history as a milestone has fallen. Congress Turkish their languages history, lexical-morphological structure, dialectology characteristics, writing system and literary language problems scientific on the grounds discussion It was the first large-scale forum held. At the congress various participation of scientists and intellectuals from countries science of the Turkic world conditions for gathering potential in one center created. Discussions main topics alphabet reform, orthography, terminology, teaching methodology, common literary language issues and Turkish their languages mutual connections has been associated with. In particular Arabic graphic

of the alphabet Latin graphic alphabet with replacement making The idea has broad support won and in this direction reception made decisions next in years Turkish writing among the peoples and education in the field carried out reforms the basis organize has done . First Turkological Congress only linguistics event not only, but also Turkish cultural among peoples integration, science cooperation and influence on the formation of a shared sense of identity showing important history is the stage. The Congress forward driven ideas modern in the period also language in the Turkic world and culture in the field carried out integration importance for processes protected keeps. The article also contains a commentary on such issues.

Keywords: *Turkological Congress, alphabet reform, common literary language issues, cultural integration*

Giriş

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində türk xalqları arasında milli şüurun inkişafı və mədəni birlik ideyaları geniş yayıldı. Bu prosesin ən önəmli mərhələlərindən biri, türk dilinin tarixi, ədəbi və yazı məsələlərinin sistemli şəkildə müzakirə olunduğu Birinci Türkoloji Qurultay idi. Qurultay, təkcə dilçilik sahəsində deyil, həm də türk xalqlarının mədəni və siyasi sahələrində birlik və yenilənmə ideyalarının təşəkkülündə mühüm rol oynadı.

Birinci Türkoloji Qurultayın əsas məqsədi türk dillərinin elmi əsaslarla araşdırılması, dialektoloji və etimoloji məsələlərin müəyyənləşdirilməsi və ortaq yazı sistemi barədə müzakirələrin aparılması idi. Qurultay zamanı türk dilləri arasında mövcud olan fərqliliklər, onların tarixən qarşılıqlı təsirləri və ortaq elementlərin qorunması məsələləri diqqət mərkəzində olmuşdur.

Tədqiqat

2025-ci il oktyabrın 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dövlət səviyyəsində Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illiyinin qeyd edilməsinə dair Sərəncam imzalayıb. Qərarın verilməsində 1926-cı ildə ilk dəfə Bakı şəhərində təşkil olunan bu tarixi elmi qurultayın türk dünyasının elmi və mədəni inkişafında oynadığı mühüm rol xüsusi olaraq nəzərə alınmışdır.

Sərəncamda vurğulanır ki, 1926-cı ildə təşkil olunmuş Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının ortaq mədəni köklərini möhkəmləndirən və türkologiya elminin inkişafına zəmin yaradan çoxşaxəli bir hadisə olub. Orada dil, tarix, etnoqrafiya, ədəbiyyat və mədəniyyət sahələrində əsaslı müzakirələr aparılıb və latın qrafikalı ümumtürk əlifbasına keçid məsələsi xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılıb. Qurultayın qərarları türk dünyasının ortaq gələcəyinə dair ideyaların formalaşmasına təkan verib.

Sərəncamda o da qeyd edilir ki, I Türkoloji Qurultay ortaq zəngin keçmişə və qədim irsə malik türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasında mərhələ yaratmış müstəsna əhəmiyyətli hadisələrdəndir (Qurbanov, 2026).

Bu sərəncamın verilməsində məqsəd yalnız tarixi bir hadisənin qeyd edilməsi deyil, həm də türk dünyasının mədəni və elmi əlaqələrinin inkişafına dövlət dəstəyini nümayiş etdirmək, ümumi türk irsinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində ardıcıl addımlar atmaqdır.

Bu baxımdan Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsi tarixi bir hadisə idi. Birinci Türkoloji Qurultay 26 fevral - 6 mart 1926-cı il tarixlərində məhz Bakı şəhərində keçirilir. 1926-cı ildə Türkoloji Qurultayın Bakıda keçirilməsinə böyük rus alimi Bartoldun mülahizələri dəqiq cavab verirdi. Bartold deyirdi ki: "Hal-hazırda qurultay Bakıda çağrılır. Qurultayın Bakıda çağırılmasına çox dəlillər vardır. Danmaq olmaz ki, əksər əhalisi türk olan cümhuriyyətlərin hamısına nisbətən Azərbaycan Cümhuriyyəti və onun paytaxtı Bakı şəhəri universitet həyatını və ümumiyyətlə, elmi həyatı daha yüksək dərəcədə saxlamağa müvəffəq olmuşdur"(Akimova, 2026)

Onu da qeyd edək ki, Qurultay sovet ideologiyasının təzyiqi, təsiri alrında baş tutsa da, Azərbaycan xalqının və Türk dünyasının ideyalarını ifadə edirdi (Cəfərov, 2025).

Türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasında xüsusi və mühüm bir mərhələnin əsasını qoymuş bu möhtəşəm Qurultay ilk növbədə geniş vüsəti və böyük coğrafi məkanda yaşayan çoxsaylı türk xalqları üçün bir sıra tələpəli məsələlərin qoyuluşu, işlənilib hazırlanması və ardıcıl şəkildə gercəkləşdirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət daşıyır (Nağısoylu, 2014, s. 14).

Birinci Türkoloji Qurultayın nümayəndə heyətləri həmin xalqların tanınmış, görkəmli alimlərindən və ictimai xadimlərindən ibarət idi. Türkoloji Qurultayda Türkiyə Cümhuriyyəti 4, Rusiya Federasiyası 48, Almaniya 2, Qazaxıstan 4, Özbəkistan 11, İran 1, Türkmənistan 4, Qırğızıstan 2, Gürcüstan 5, Ermənistan 2 təmsilçi ilə iştirak edirdi (Həbibbəyli, 2016, s. 7-12).

Qurultayda tarixi məsələlərin həlli yer alır. Qurultayda 131 nəfər nümayəndə iştirak edir və 17 iclası keçirilir. Müzakirələrdə türk dünyasının dili, ədəbiyyatı, tarixi, etnoqrafiyası və mədəniyyətinə dair 38 məruzə dinlənir. Bu məruzələr arasında öz aktuallığı ilə seçilən, ana dili və əlifba məsələlərini özündə ehtiva edən maraqlı elmi məruzələr diqqət çəkir. V.V. Bartoldun "Türk xalqlarının tarixinin müasir vəziyyəti və öyrənilməsinin yaxın vəzifələri", N.N. Poppenin "Türk dillərinin Altay dillərinin qarşılıqlı qohumluğu məsələsinin tarixi və müasir vəziyyəti", S.Y. Malovun "Qədim türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və perspektivləri", B. Çobanzadənin "Türk ləhcələrinin yaxın qohumluğu haqqında", F.Körpülüzadənin "Türk xalqlarının ədəbi dillərinin inkişafı", F.Ağazadənin "Türk dillərində düzgün yazı", H. Şərəfin "Ərəb və latın sistemli şriffləri və onların türk-tatar xalqları üçün tətbiqi məsələləri", S.F.Oldenburqun "Türk xalqları arasında ölkəşünaslıq metodları", A.N.Samoyloviçin "Türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və yaxın vəzifələri" haqqında məruzələri öz aktuallığı ilə seçilirdi.

Məruzəçilər türk dillərinin tarixini, leksik və morfoloji quruluşunu elmi prinsiplərlə təhlil edərək, yeni elmi qənaətlərlə gündəmə gəlirdilər. Bu, xüsusilə Osmanlı Türkçəsi və müasir türk dilləri arasında əlaqələrin gücləndirilməsi üçün əhəmiyyətli idi.

Birinci Bakı Türkoloji Qurultayında türk dillərinin yeddi əsas problemi müzakirə obyektinə çevrilir və müvafiq qərarlar qəbul edilir. Bura daxil idi:

1. Əlifba məsələsi;
2. İmla-ortoqrafiya problemi;
3. Termin məsələsi;
4. Tədris metodika məsələsi;
5. Qohum və qonşu dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və interferensiya problemləri;
6. Türk dillərinin ədəbi dil problemləri, o cümlədən, ortaq ədəbi dil məsələləri;
7. Ulu dil nəzəriyyəsi və türk dillərinin tarixi problemləri.

Göründüyü kimi, hər bir məsələ aktual mövzuların həllinə yönəldilmiş və müvafiq qərarların qəbulu ilə yekunlaşmışdır. Qurultayda diqqət çəkən məsələlərdən biri isə ortaq ədəbi dil məsələləri idi. Ortaq ədəbi dil məsələsi ətrafında M.F.Körpülüzadə, B.Çobanzadə, X.S.Xocayev, A.Samoyloviç, N.Xakimov, X.Qabtiyov və başqaları maraqlı elmi məruzələrlə çıxış edirlər (Hacıyev, 2006, s. 260).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ortaq ədəbi dil ideyasının müəllifi Krım-tatar ziyalı İ. Qaspiralı idi. Onun bu ideyası əslində ictimai-siyasi məzmun daşıyırdı.

İsmayıl bəy Qaspiralının irəli sürdüyü ortaq ədəbi dil ideyası təkcə dil məsələsi deyildi; bu təşəbbüs türk-müsəlman xalqlarının maariflənməsi, bir-birini anlaması və ictimai baxımdan yaxınlaşması məqsədinə xidmət edirdi. Qaspiralı dili birləşdirici vasitə kimi görür, müxtəlif bölgələrdə yaşayan müsəlmanların eyni mətbu dili oxuyub başa düşməsinə vacib sayırdı.

Məhz bu baxımdan onun nəşr etdirdiyi "Tərcüman" qəzeti xüsusi əhəmiyyət qazanmışdı. Uzun illər ərzində bu qəzet, başqa ümummüsəlman mətbu orqanlarının olmaması səbəbindən, müxtəlif ölkə və bölgələrdə yaşayan müsəlmanlar üçün əsas informasiya mənbəyinə çevrilmişdi. Nəticədə qəzetin dili geniş oxucu kütləsi tərəfindən qəbul olunmuş, hamı üçün anlaşılan bir ünsiyyət vasitəsi kimi formalaşmışdı.

Azərbaycan mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabi də bu reallığı nəzərə alaraq Qaspiralının ideyasını təqdir edir, "Tərcüman"-ın dilinin ümumi ədəbi dil səviyyəsinə yüksəlməsini təbii və zəruri hesab edirdi: "Tərcüman" 30 ildir ki, çıxır. Bu otuz ilin müddətində hər tərəfin müsəlmanları qeyri-qəzeti olmadığına görə onu aparıb oxuyublar. Odur ki, bəradərimiz İsmayıl bəy istəyir ki, "Tərcüman"-ın dili ümumi dil olsun (Hacıyev, 2006, s. 23).

Qurultay iştirakçıları qeyd edirdilər ki, türk xalqları eyni kökdən gələn dillərdə danışsalar da, zamanla müxtəlif tarixi, siyasi və coğrafi amillər nəticəsində bu dillər arasında fərqlər yaranmışdı.

Bu fərqlər elmi, mədəni və ədəbi əlaqələri çətinləşdirirdi. Ona görə də ortaq ədəbi dil ideyası türk xalqları arasında üçün vacib sayılırdı.

Müzakirələr zamanı bəzi alimlər bütün türk xalqları üçün vahid ədəbi dilin yaradılmasını real və məqsədəuyğun hesab edirdilər. Digər bir qrup isə bunun praktik baxımdan çətin olduğunu, lakin heç olmasa terminologiyada, əlifba sistemində və elmi üslubda yaxınlaşmanın mümkün və faydalı olacağını vurğulayırdı. Xüsusilə ortaq əlifba məsələsi ortaq ədəbi dilə aparan əsas addımlardan biri kimi qiymətləndirilirdi.

Qurultayda ortaq ədəbi dil məsələsi tam şəkildə həll olunmasa da, bu mövzu türk xalqları arasında dil birliyi ideyasının formalaşmasında mühüm rol oynadı. Bu müzakirələr sonrakı dövrlərdə türkoloji tədqiqatların və dil islahatlarının əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi.

Qeyd edildiyi kimi: "Türk xalqları uzun tarixi proseslər boyunca geniş coğrafiyada - Orta Asiyadan Balkanlara qədər yayılaraq müxtəlif dövlət qurumları və mədəni təsirlər altında yaşamışlar. Bu səbəbdən, dil və yazı birliyi tədricən zəifləmiş, fərqli əlifba və ləhcələrə bölünmüşlər. XX əsrin əvvəllərindən etibarən türk ziyalıları arasında vahid əlifba və dil ideyası aktuallaşmış və ilk dəfə 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultay çərçivəsində rəsmi şəkildə gündəmə gətirilmişdir (I Türkoloji Qurultayın 100 illiyi, Əlifba məsələləri, 2025).

Əlifba məsələsi, Birinci Türkoloji Qurultay zamanı ən çətin və mübahisəli mövzulardan biri olmuşdur. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişi mövcud əlifbanı daha münasib əlifba ilə əvəz etməyin zəruri olduğunu göstərdi. Bu isə M.F.Axundovun ideyalarının gerçəkləşməsi demək idi. M.F.Axundov yazırdı: "...yaxşı olar ki, ərəb əlifbasını ləğv edək. Avropa yazı üsuluna keçək, yəni soldan sağa yazaq, nöqtələri işlətməyək. Latin yazısında olduğu kimi əlifbaya sait səslər üçün hərflər də daxil edək" (Mahmudov, 2016, s. 164).

Əlifba layihəsi ilə çıxış edən ziyalılar M.F.Axundovun ideyasını əsas tutaraq Ərəb qrafikalı əlifbanı Latin qrafikalı əlifba ilə əvəz etməyi məqsədəuyğun hesab edirlər.

Yavaş-yavaş bu sahədə layihələr hazırlanır, müəyyən adımlar atılırdı. 1920-ci il dekabrın 30-da Azərbaycan XKS N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə yeni əlifbaya keçmək haqqında qərar qəbul edilir. Latin Əlifbası əsasında Yeni Azərbaycan Əlifbası yaratmaq üçün Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti 1921-ci ildə Əlifba Komitəsi təşkil edir. Komitəyə sədr Azərbaycan MİK sədri Səməd Ağamalıoğlu təyin edilir. S.Ağamalıoğlu bu işə rəhbərlik etmək üçün Simferopolda yaşayan prof. Bəkir Çobanzadəni Bakıya dəvət edir. Bu komitə Yeni Əlifbanın layihəsini hazırlayır və həmin əlifba layihəsi 1922-ci ildə elan edilir.

Bəkir Çobanzadə yeni əlifba məsələsinə olduqca ciddi yanaşır, məsələnin həlli yolunda yorulmadan çalışırdı. Bu məsələnin vacibliyini dərk edən Çobanzadə deyirdi: "...əlifbaya əvvəla elmi-nöqtəyi nəzərdən yanaşalım: əlifbanı bir lisanə mövcud olan səslərə görə təşkil etmək lazımdır. Ərəb əlifbası lisanəmizdə olan səsləri ifadədən acizdir. İkincisi: Bu lisan şəxsi deyildir" (Xəlilov, 2016, s.156).

Bu məsələnin həllində Səməd Ağamalıoğlu da fəal mövqedə dayanır və türk xalqlarının hamısının yeni əlifbanı qəbul etməsini arzu edirdi. Onun fikrincə, qüvvətli mətbuat, əsaslı bir ədəbiyyat yaratmaq üçün böyük bir cəmiyyət, birlik yaratmağa ehtiyac vardır (Xəlilov, 2001, s. 115-116).

Bundan sonra Yeni Əlifbanın tətbiqi işləri həyata keçirilir. 1925-ci il mayın 20-də Bakıda Azərbaycan Müəllimlərinin Birinci Qurultayı keçirilir. Qurultayda məktəblərdə Yeni Əlifbaya keçmək haqqında məsələ müzakirə edilir və yeni əlifbaya keçməyin vaxtı çatdığı qeyd edilir. Beləcə, 1920-1926-cı tədris ilində ibtidai məktəblərdə dərslər Yeni əlifba əsasında həyata keçirilir.

Latin qrafikalı yeni əlifbaya keçid zamanı Əlifba Komitəsi xeyli iş aparmışdı. Əlifba Komitəsinin 1927-1930-cu illərdə dörd plenumu keçirilmiş və yeni əlifba ilə bağlı bir çox maraqlı məsələlər müzakirə edilmişdir. Birinci plenum öz işinə Səməd Ağamalıoğlunun rəhbərliyi ilə 1927-ci ilin iyun ayının 3-7-si Bakı şəhərində başlamışdır. Əlifba Komitəsinin ikinci plenumu 1928-ci il yanvar ayının 7-12-si Daşkənddə çağırılmışdır. Üçüncü plenum 1928-ci il dekabr ayının 18-23-də Kazan şəhərində

keçirilmişdir. Dördüncü plenum isə 1930-cu ildə may ayının 6-13-ü Alma-Ata şəhərində keçirilmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultayda əlifba məsələsi 3 gün müzakirə edilir. Müzakirə zamanı iki fikir irəli sürülür. Bu fikirləri belə ümumiləşdirmək olar:

1. Ərəb əlifbasını islah etmək və onu yazıda saxlamaq;
2. Ərəb əlifbasını latın əlifbası ilə əvəz etmək (Cəfərova, 2023, s. 113).

İştirakçılar həmçinin fonetik prinsiplərə əsaslanan yazı sisteminin yaradılmasını, əlifbanın hər bir səsə uyğun gəlməsini və təhsil sahəsində istifadəsinin asan olmasını təklif etmişlər. Bu müzakirələr, sonrakı dövrlərdə türk dünyasında yazı islahatlarının təməlini qoymuşdur.

Birinci Türkoloji Qurultayda əlifba məsələsinin üç gün davam edən müzakirələri göstərirdi ki, bu problem mədəni və ictimai əhəmiyyət daşıyır. Müzakirələr zamanı iştirakçılar iki əsas yanaşma ətrafında cəmləşmişdilər.

Birinci yanaşmanı müdafiə edənlər hesab edirdilər ki, əsrlər boyu istifadə olunan ərəb əlifbasını tamamilə ləğv etmək düzgün olmaz. Onların fikrincə, bu əlifba müəyyən çatışmazlıqlara malik olsa da, islahatlar aparmaqla türk dillərinin fonetik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırıla bilərdi. Beləliklə, həm yazı ənənəsi qorunar, həm də oxu-yazı prosesi nisbətən asanlaşdırılardı.

İkinci yanaşmanın tərəfdarları isə daha radikal mövqe tutaraq ərəb əlifbasından tam imtina edilməsini təklif edirdilər. Onlar latın qrafikalı əlifbanın türk dillərinin səslərini daha dəqiq ifadə etdiyini, savadlanmanı sürətləndirdiyini və türk xalqlarını müasir dünyaya daha yaxınlaşdırdığını əsas arqument kimi irəli sürürdülər. Bu baxımdan latın əlifbasına keçid dilin inkişafı və cəmiyyətin yeniləşməsi üçün zəruri addım kimi qiymətləndirilirdi.

Qurultay ikinci məsələni müdafiə edir. Bununla da, qurultay 6 mart tarixində “Yeni Türk Əlifbası haqqında” qətnamə qəbul edir.

Tofiq Hacıyev yazır ki, qurultayda ən səs-küylü, ətrafında ən qızğın mübahisə gedən məsələ əlifba mövzusu idi (Eyvazova, 2016, s. 69).

Əlifba məsələsi yalnız dilçilik problemi deyil, eyni zamanda milli mədəniyyət və identikliyə aid bir məsələ kimi qiymətləndirilmişdir. Qurultay iştirakçıları, əlifbanın sadələşdirilməsi və fonetik uyğunluğun təmin edilməsinin gələcək nəsillər üçün təhsil və ədəbiyyatın inkişafına böyük töhfə verəcəyini vurğulamışlar.

Birinci Türkoloji Qurultayda müzakirə edilən əlifba məsələləri sonrakı dövrlərdə türk dilində islahatların və yazı sistemlərinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərmişdir. Qurultaydan sonra bir çox türk ölkələrində əlifba islahatları həyata keçirilmiş və türk dilləri arasında vahid üslub və standartlaşdırma istiqamətində addımlar atılmışdır.

Qeyd edək ki, I Türkoloji Qurultayın qəbul etdiyi qərarlar sırasında ortaq əlifba, ortaq ədəbi dil, ortaq terminologiya kimi məsələlər xüsusilə mühüm yer tuturdu. Məlum olduğu kimi həmin məsələlər və onlarla bağlı problemlər bu gün də öz aktuallığı ilə seçilir və böyük əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Bir sözlə, Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının elmi, mədəni və ictimai inkişaf tarixində mühüm dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilməlidir. 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş bu mötəbər elmi forum ilk dəfə olaraq türk xalqlarının dil, tarix, ədəbiyyat, etnoqrafiya və mədəniyyət problemlərini sistemli və elmi əsaslarla müzakirə müstəvisinə çıxarmışdır. Qurultay yalnız dilçilik tədbiri deyil, eyni zamanda türk dünyasında milli özünüdərkini güclənməsinə, mədəni integrasiyanın dərinləşməsinə və ortaq gələcək ideyalarının formalaşmasına xidmət edən tarixi hadisə olmuşdur.

Qurultayda müzakirə olunan əlifba, orfoqrafiya, terminologiya, tədris metodikası, ədəbi dil və dilin tarixi problemləri türkologiya elminin sonrakı inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Xüsusilə latın qrafikalı əlifbaya keçid məsələsinin gündəmə gətirilməsi və bu istiqamətdə qəbul edilən qərarlar savadlanmanın sürətlənməsinə, yazı mədəniyyətinin sadələşdirilməsinə və türk xalqlarının müasir dünyaya integrasiyasına güclü təkan vermişdir. Bu baxımdan Birinci Türkoloji

Qurultay XX əsrdə türk dillərində aparılan əlifba və dil islahatlarının ideoloji və elmi əsasını təşkil etmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultayın qərarları və ideyaları bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Müasir dövrdə türk dövlətləri və cəmiyyətləri arasında mədəni, elmi və dil əlaqələrinin inkişafında həmin qurultayın irsi mühüm rol oynayır. Bu qurultayın irsi yalnız tarixi hadisə kimi deyil, həm də bu gün və gələcək üçün aktual olan elmi və mədəni dəyərlər sistemi kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Akimova, E. (2026). I Türkoloji Qurultay - türk ruhunun qələbəsi. "Azərbaycan" qəzeti. 21 yanvar
2. Cəfərov, N. (2025). Qardaş xalqların ilk elmi-məfkurəvi məclisi. "Xalq" qəzeti. 24 oktyabr
3. Cəfərova, F. (2023). Dilimizin Heydər Əliyev zirvəsi. Məktəb. - 238 s.
4. Eyvazova, R. (2016). Birinci Türkoloji Qurultayda qoyulan məsələlərə akademik Tofiq Hacıyevin münasibəti. "Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq konfrans: Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar" Beynəlxalq konfransın materialları. I hissə. Bakı. s.167-171.
5. Hacıyev, T. (2013). Birinci Türkoloji Qurultayda ədəbi dil məsələləri/Azərbaycan dilçiliyi müntəxabatı. "Abis Alarco". s. 259-261.
6. Hacıyev, T. (2006). Birinci Türkoloji Qurultayda ədəbi dil məsələləri / BDU-nun "Bakı Universiteti xəbərləri" elmi jurnalı. №2. s.18-26
7. Həbibbəyli, İ. (2016). Birinci Türkoloji Qurultayın dərsləri və müasir çağırışlar. "Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq konfrans: Türkoloji elmi- mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar". Beynəlxalq konfransın materialları. I hissə. Bakı. s. 7-12.
8. Xəlilov, B. (2001). Türkologiyanın intibah dövrü. "Adiloğlu".
9. Xəlilov, B. (2016). Birinci Türkoloji Qurultay ərəfəsində yeni əlifba uğrunda mübarizə: 1924-cü ildə Kırım və Türkünstan elləri. "Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq konfrans: Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar" Beynəlxalq konfransın materialları. I hissə. Bakı. s.155-160.
10. Qurbanov, S. (2026). Türkoloji Qurultayın tarixi missiyası, milli kimliyin dirçəldilməsi. "Azərbaycan" qəzeti. 21 yanvar.
11. Mahmudov, M. (2016). I Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Latın Qrafikalı Əlifbaya keçid təcrübəsi. "Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq konfrans: Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar" Beynəlxalq konfransın materialları. I hissə. Bakı. s.164-166
12. Nağısoylu, M. (2016). I Türkoloji Qurultay- tarixə düşmüş əlamətdar hadisə. 525-ci qəzet. 5 mart. s.14
13. I Türkoloji Qurultayın 100 illiyi: Əlifba məsələləri. (2025). "İki sahil" qəzeti. 10 yanvar

Daxil oldu: 10.02.25

Qəbul edildi: 12.04.25